Smalbroekerloopje

Als in 1965 het plan van het 'Stroomdallandschap Drentsche A' wordt vastgesteld, is het Harry de Vroome – voormalig konsulent landschapschapsbouw van Staatsbosbeheer – die dit loopje zijn naam zal geven. Een toepasselijke naam want de groengronden waar het doorheen stroomt heten 'Smalbroeken'.

Edward Houting

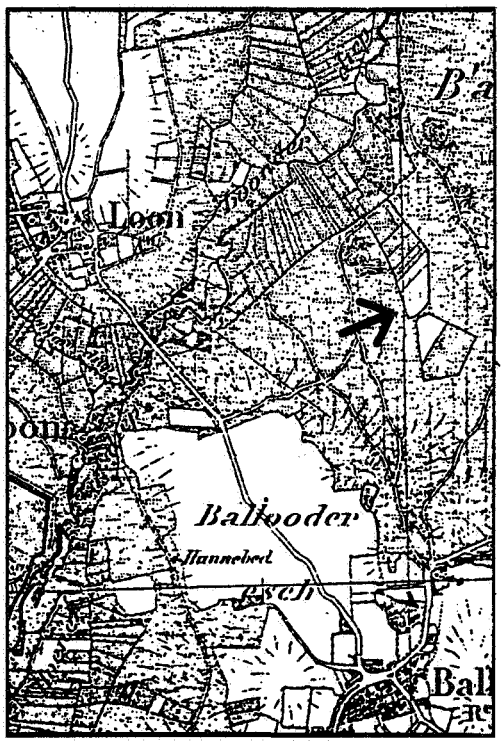

Kaart 1. Topografische kaart omstreeks 1850, Schaal 1:25.000

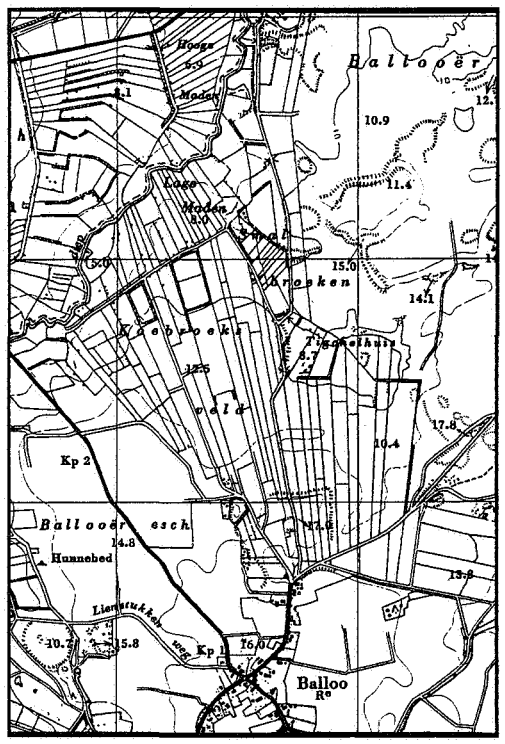

Kaart 2. Topografische kaart 1934, schaal 1:25.000

Er zijn meerdere redenen om dit kleine stroomgebied te beschrijven: het is nog niet eerder gebeurd en er komen natuur- en geologische waarden voor, die vrij uniek zijn voor Drente. Bepaald hoopgevend in dit kleine stroomdal is de terugkeer van bijzondere planten sinds het (extensieve) beheer van dit gebied in handen is van Staatsbosbeheer.

Oorspronkelijk beeld

Het stroomdal van het Smalbroekerloopje ligt in de gemeente Rolde ten westen van het Ballooërveld en strekt zich uit op kaartblad 27 van de topografische atlas tussen de koördinaten 238-239 en 558-560 (Grote Provincie Atlas 1:25000, Drente). De lengte van het loopje bedraagt iets meer dan één kilometer. De stroomrichting is nagenoeg noordwest.
De beekdalen, met name die van de kleine loopjes, waren oorspronkelijk vochtige valleien waar het water doorheen sijpelde. Het waren nog geen echte beken. Om deze gronden in kultuur te brengen moest de afwatering verbeterd worden. Men groef een beekloop, waar-

bij de 'bulten' werden vermeden. Zo ontstond al een zekere gegraven 'meandering' of bochtig tracé. In de gemeente Rolde heten vele loopjes 'Ruimsloot' en in de gemeente Vries kwam het Nieuwgraven diepje voor.
De vroegste topografische kaart uit omstreeks 1850 (kaart 1) laat een stroomdal zien, waar het loopje nog niet op aangegeven is. Het 'stroomdal' is geheel omgeven door de heide van het Ballooërveld. Op een latere kaart zien we de naam Koebroeksveld – een onderdeel van het Ballooërveld – aan de westzijde van het stroomdal. Pas in de 20e eeuw komen op de topkaarten namen voor als Tigchelhuis, Smalbroeken en Lage Maden. Een aantal houtwallen en bosjes is rond de boven- en middenloop van het Smalbroekerloopje verdwenen. Slechts enkele houtsingels langs de Bosbroekseweg, het fietspad Balloo/Taarloo en enige restanten dwars op het loopje zijn nog aanwezig. Ter hoogte van Lage Maden is een elzenbroekbosje. Op kaart 2 geven de hoogtelijnen aan dat er tussen bovenloop en uitmonding in het Loonerdiep een hoogteverschil is van cirka drie à vier meter. Als een 'bergbeek' doorsnijdt het loopje bij 4 (kaart 3) het landschap. Het reliëf is hier aanzienlijk en terplaatse komt veel kwel voor vanuit het Ballooërveld. Een bijzonderheid van deze beekloop is dat dankzij deze kwel het beekje het hele jaar door water voert. Andere kleine beken staan in droge zomers vaak geheel of gedeeltelijk droog, omdat ze afhankelijk zijn van het hemelwater. De Vroome hoorde hier een keer in de winter een 'kraan' lopen: spontaan welde het water uit de grond op.
Kaart 3 laat het huidige beeld zien van het stroomdal. Het bijzondere landschap, waarbij heide aansluitend overging in de madelanden is bij Tigchelhuis en Smalbroeken nog een beetje te herkennen. Aan de oostzijde van het Ballooërveld is dit beeld vrijwel intakt gebleven bij de Ossebroeken en Heeremaden langs het Rolderdiep.

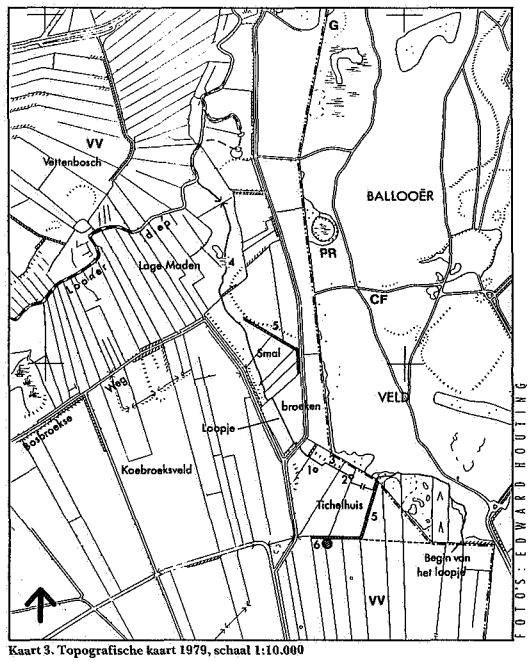

Kaart 3. Topografische kaart 1979, schaal 1:10.000

Verwaarloosde weilanddobbe (nr 1 op kaart 3)

Veldnamen

Aan gronden die 'woest' waren (gebiedseenheden) gaf men in het verleden als *geheel* een naam. Voorbeelden zijn Ballooërveld, Eexterveld en Bunnerveen. Dit is onder andere te verklaren doordat het veld en het veen *gemeenschappelijk* bezit van de boermarke waren en de akkers op de es *individueel* bezit van de boeren.
Pas na 1840, als de wet op de markescheiding tot stand komt, gaat men de woeste gronden individueel toedelen.
We komen hier rond het stroomgebied de volgende veldnamen tegen: Koebroeksveld, Koebroeken (broek = drassige weide), Bosbroeken, Lage Maden (made = vrij nat hooiland) Smalbroeken en Tichelhoes. De meeste namen spreken voor zich, maar Tichelhoes – ook wel Tigchelhuis of Tichelhuis geschreven – vraagt om

een nadere verklaring. Tijdens de inventarisatie voor de vaststelling van het areaal van het 'Stroomdallandschap Drentsche A' in 1965 merkt De Vroome bij de bovenloop van het Smalbroekerloopje een heuveltje op. Dit heeft een diameter van ongeveer tien meter en is cirka één meter hoog. Na enig onderzoek komen er al snel brokstukken van kloostermoppen te voorschijn. Men vermoedt dat hier een veldoven is geweest voor het bakken van stenen voor de Rolder kerk. Wellicht is deze veldoven ook gebruikt om stenen te bakken voor de uithof van het klooster 'Maria in campis'. In de huidige voorgevel van de boerderij 'Kamps' bij Rolde zijn de kloostermoppen nog te zien. Bij een nauwkeurige beschouwing van het aangrenzende terrein ziet men ten noorden van deze heuvel een komvormige laagte in de nabijheid van het stroompje. Hier dolf men de potklei voor de stenen. Deze potklei is eveneens aangetroffen in de ondergrond van de nabijgelegen Ballooëres. Tichelhoes wordt dan verklaard als het 'huis' waar geticheld werd.
Tichelen is klei tot stenen verwerken. Overigens is een vergelijkbare situatie als deze steenoven in de omgeving van Erm geweest. Daar werden stenen gebakken voor de kerk te Sleen.

Flora

De plantengroei manifesteert zich in een voormalig smeltwaterdal dat dateert uit de Weichselijstijd. In de voorlaatste glaciale periode, de Saale-ijstijd is de potklei gevormd. Bij het smelten van het landijs ontstonden vóór het ijsfront meren waarin onder meer zeer fijne kleideeltjes bezonken.
Samen met deze potklei en de zandopduikingen in het madeveen is hier, mede gelet op de vrij forse hoogteverschillen, sprake van een bijzondere bodemgesteldheid. De talrijk voorkomende molshopen geven een goede indruk van de gevarieerde bodemstrukturen. Door het extensieve beheer van Staatsbosbeheer (twee keer per jaar maaien en afvoeren) worden de graslanden voedselarmer en daardoor weer levensvatbaar voor zeldzame soorten. Hoe armer de grond, hoe rijker vaak aan bijzondere planten! Dit stroomdallandschap is in feite nu reeds een geologisch, floristisch en kultuurhistorisch reservaat dat zich vegetatiekundig verder kan ontwikkelen in de toekomst.
Het voorkomen van keileem in de ondergrond van het Ballooërveld, dat grenst aan het stroomdal, en zich voortzet tot aan het stroompje veroorzaakt door zijn ondoorlaatbaarheid tal van kwelsituaties langs het Smalbroekerloopje. IJzerhoudend water en bakteriën kleuren het water respektievelijk roestbruin en 'olievlekachtig'; de oevers zijn bij de kwelsituaties zeer drassig en in natte perioden vrijwel onbegaanbaar. De volgende planten, struiken en bomen zijn in het stroomdal geïnventariseerd.

FOTO: EDWARD HOUTING

Boomstompen langs de loop (bij nr 3 op kaart 3)

Berk-Betula pubescens
Biggekruid-Hypochoeris radicata
Bittere Veldkers-Cardamine amara
Blauwe zegge-Carex panicea
Bosanemoon-Anemone nemorosa
Bosklaverzuring-Oxalis acetosella
Bronkruid-Montia fontana
Brunel-Prunella vulgaris
Den, grove-/Pinus silvestris
Dotterbloem-Caltha palustris
Echte koekoeksbloem-Lychnis flos-cuculi
Eik, zomer-/Quercus robur
Els, zwarte-/Alnus glutinosa
Fluitekruid-Anthriscus silvestris
Grootbloemige muur-Stellaria holostea
Herfstleeuwetand-Leontodon autumnalis
Hertshooi-Hypericum tetrapterum
Kale Jonker-Cirsium palustre
Kamperfoelie-Lonicera caprifolium
Kattestaart-Lythrum salicaria
Koninginnekruid-Eupatorium cannabinum
Kruipend zenegroen-Ajuga reptans
Liesgras-Glyceria maxima
Meidoorn-Crataegus species
Moerasrolklaver-Lotus uliginosus
Moerasspirea-Filipendula ulmaria
Moerasvergeetmijniet-
Myosotis scorpioides + caespitosa
Moeraszegge-Carex acutiformis
Pinksterbloem-Cardamme pratensis
Pijpestrootje-Molinia coerulea
Ratelaar, grote-/Rhinanthus major
Riet-Phragmites communis
Sterrekroos-Callitricha spec.
Snavelzegge-Carex rostrata
Veldzuring-Rumex acetosa
Vlier-Sambucus nigra
Waterkers, slanke-/Nasturtium microphyllum
Watermunt-Mentha aquatica
Waternavel-Hydrocotyle vulgaris
Wederik-Lysimachia vulgaris
Wilde bertram-Achillea ptarmica
Wilg-Salix spec.
(Flora van Heukels, 1977, 19e druk).

Fauna

Als in dit gebied voorkomende vogels noemen wij watersnip, wulp, grutto en reiger. De struwelen langs de beekdalranden zijn rijk aan zangvogels. Tot de waargenomen zoogdieren horen waterspitsmuis, hazen en reeën. Een onvermoed rijke 'visstand' echter is het vermelden zeker waard. Met fuik of schepnet zijn hier onder andere aangetoond de aal, alver, baars, blankvoorn, brasem, kolblei, snoek, tiendoornig stekelbaarsje, kleine modderkruiper, bermpje. De beide laatste zijn beschermd, terwijl er van het bermpje een vrij grote populatie is. Het Smalbroekerloopje bezit plaatselijk een harde bodem met keileem en kiezelstenen. Op die kiezelstenen in snelstromend, zuurstofrijk water zet het bermpje haar eitjes af.

Beschrijving tracé

Op de topografische kaart van 1934 (kaart 2) is duidelijk te zien dat het Smalbroekerloopje ontsprong in het Ballooërveld. Waarschijnlijk in een zogenoemde 'stroet' ofwel drassige heide. Bij inventarisatie in april 1990 bleek deze situatie nog onveranderd. Wel is het zo dat, waarschijnlijk door de verlaagde grondwaterstand, deze oorsprong van het loopje niet veel water meer afgeeft. Door het leggen van een leiding in het landbouwgebied ten zuiden van Tichelhuis krijgt het loopje van dat gebied een deel van het totale aangevoerde water.
Rondom de bovenloop is het zicht in vergelijking met de dertiger jaren ruimer geworden. Er is een aantal houtwallen verdwenen. Overgebleven boomstompen geven aan dat langs de bovenloop meer hout heeft gestaan. Aan de zuidoostkant van de bovenloop is een houtwal in de vorm van een winkelhaak geheel verdwenen. Zo ook een lange houtwal in het middengedeelte van het stroomgebied.
Dan, waar het Ballooërveld als een wig het stroomdal 'indringt', is er een natuurlijke ontwikkeling van elzenbroekbos. Een vegetatietype dat praktisch geheel verdwenen is. Als het stroompje dit bosje verlaat zijn we aangekomen in het stroomgebied van het Loonerdiep.
Hier wordt de ruimtewerking bepaald door clusters elzen en solitaire elzen, die vaak langs de buitenbochten van de stroom staan.
Het geheel overziend blijkt het Smalbroekerloopje de klassieke indeling te hebben van een beekdal: de oorsprong in het Ballooërveld, een bovenloop, een middenloop en een benedenloop. Elk met een eigen vegetatietype.

Archeologische vondsten

Met als buurman het Ballooërveld – een eldorado aan archeologische vondsten – komt het

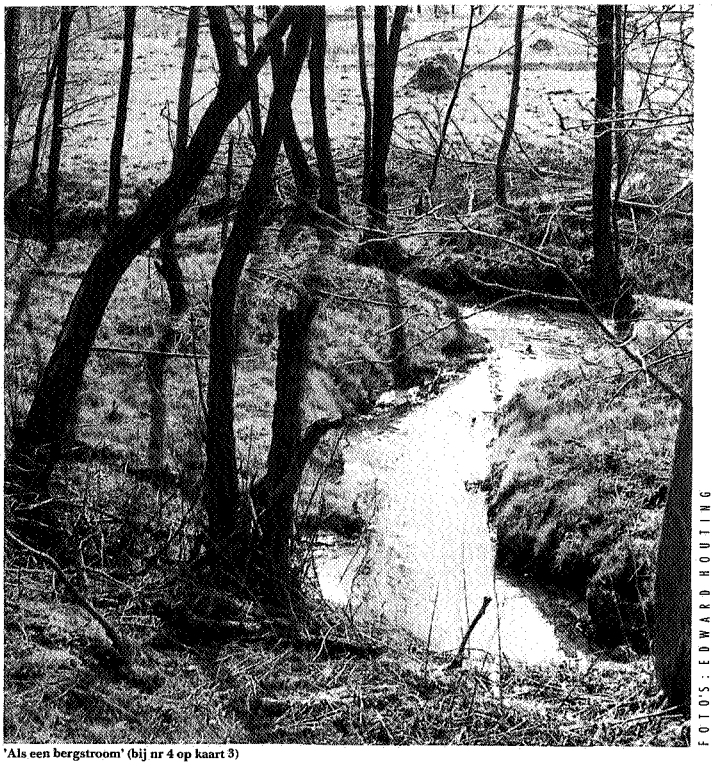

FOTO'S: EDWARD HOUTING

'Als een bergstroom' (bij nr 4 op kaart 3)

Smalbroekerloopje met uitzicht op Tichelhuis

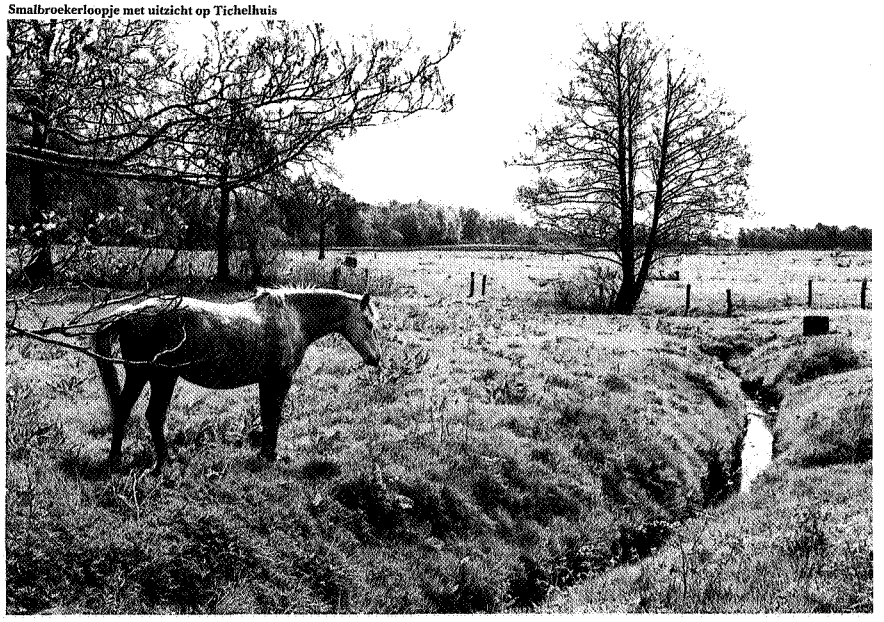

Goed zichtbaar reliëf bij benedenloop

FOTO'S: EDWARD HOUTING

stroomdal van het Smalbroekerloopje er 'bekaaid' van af. Over het algemeen kan evenwel gesteld worden dat in de stroomdalen weinig vondsten aan het licht komen, omdat leven en werken in de oudheid bij voorkeur plaatsvonden op de hogere en drogere gronden.
Iets ten zuiden van 'Tichelhuis' en bij 'Vettenbosch' zijn vuursteenvindplaatsen (VV) aangetoond van Mesolitische jagers.
Halverwege het stroomdal, ongeveer 500 meter naar het oosten zijn resten van Celtic fields (CF) op het Ballooërveld getraceerd. Deze dateren uit de IJzertijd. Een verdroogde pingoruïne (PR) op de rand van het Ballooërveld is een mogelijke kandidaat voor een vuursteenvindplaats. Even ten noorden van deze pingoruïne tenslotte ligt een grafheuvel (G), die niet nader onderzocht is (alle letteraanduidingen op kaart 3).

Aanbevelingen

Er wordt wel gezegd dat de boeren het landschap hebben gemaakt. Beter is het wellicht te stellen dat de boeren het landschp hebben aangekleed. Houtwallen worden nu vaak opzettelijk geruimd tijdens ruilverkavelingen of kwijnen weg door gebrek aan verzorging. Werd het geriefhout van de wallen voorheen gebruikt door de boeren zelf, nu worden de fornuizen met gas gestookt. Er zijn echter ook positieve ontwikkelingen te melden. Van rijkswege is geld beschikbaar gesteld voor natuur- en landschapsbeheer met name voor deze kleine landschapselementen.
Onderzoek heeft aangetoond dat de houtwallen veel bezocht worden door vogels, vlinders en bijen, afhankelijk van het assortiment. Verder dienen ze als schuilplaats voor klein wild en broedplaats van (roof)vogels. Juist in dit gebied, dat niet meer gebruikt wordt voor de veeteelt, kan een stuk herbergzaamheid worden teruggebracht.
De volgende (herstel)werkzaamheden zijn in het stroomdal te overwegen (onderstaande nummering korrespondeert met de nummers op kaart 3):

- de weilanddobbe herstellen (1);
  Deze dobben zijn van groot belang als biotoop voor amfibieën en reptielen. Als bijzonderheid wordt vermeld dat op een steenworp afstand van deze dobbe eveneens een dobbe in de beekloop voorkomt (2). Deze kwamen vroeger bij ongekanaliseerde smalle beekloopjes veel meer voor. Zo kon men kontinu over water beschikken. Ze zijn nu zeldzaam;

Harry de Vroome

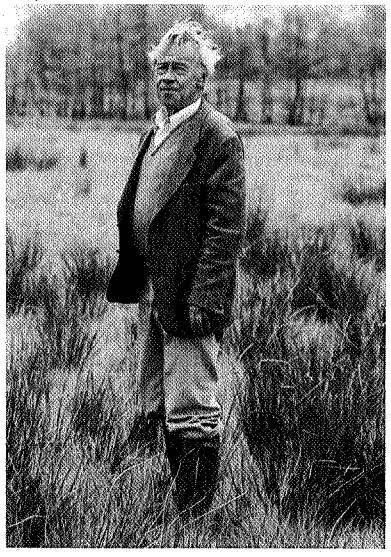

Voormalige veldoven bij Tichelhoes (nr 6 op kaart 3)

- op plaatsen waar zich boomstompen bevinden langs de bovenloop opnieuw bomen planten om het tracé zichtbaar te maken (3);
- daar waar de bovenloop in het Ballooërveld overgaat in het grasland het tracé opschonen van takkenmateriaal en iets uitdiepen;
- uitbreiding van het areaal elzenbroekbos door, daarvoor in aanmerking komende gedeelten, niet meer te maaien (4);
- in verband met opslag van brandnetels op een aantal plaatsen het gemaaide hooi afvoeren;
- overwegen of houtwallen hersteld of teruggebracht kunnen worden (5);
- onderzoek en konservering van de veldoven (6).

Waarden

De grote waarde van dit beekdal van het Smalbroekerloopje kan als volgt worden samengevat.

- *geologisch/geomorfologisch:* gaaf voorbeeld van een klein smeltwaterdal met geprononceerd reliëf aan de randen (de markante overgangen van de beek naar de plateauranden);
- *hydrologisch:* de kwelverschijnselen; het kontinu water voeren van de kleine beek;
- *kultuurhistorisch;* tichelwerk met waarschijnlijk resten van een veldoven;
- *natuurwetenschappelijk:* een rijke plantengroei met name dankzij de kwel en de daarmee verband houdende natuurlijke ontwikkeling van het elzenbroekbos.

Dit alles tezamen maakt het beekdal, ondanks de geringe afmetingen, tot één van de hoogtepunten binnen het Drentse A reservaat.

Monding van Smalbroekerloopje in het Loonerdiep FOTO'S: EDWARD HOUTING

Literatuur en bronnen

- Veel dank ben ik verschuldigd aan de heer H. W. de Vroome te Assen, die de tekst kritisch heeft doorgenomen en van vele aanvullingen heeft voorzien; verder heb ik informatie gekregen van de heren W. ten Klooster, A. I. de Vroome en P. B. Kooi, waarvoor mijn dank (1989 en 1990).
- Topografische kaarten uit omstreeks 1850, 1934 en 1979.
- Grotenhuis, J. W., 1986, Poelen en dobben in Roden/Norg, Assen.
- Alleijn, W. F. e.a., 1981, Houtwallen in het boerenland, Utrecht.

Samenstelling en fotografie: Edward Houting bNO, grafisch vormgever en fotograaf te Groningen (Vorm & Inhoud).
Juni 1990.